DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 20, **Dönem**/Period: 2026-Bahar/Spring, **Sayı**/Number: 38
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Eski Türkçe Metinlerde Eşlik Hâli Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Comitative Case in Old Turkish Texts

Berker Keskin
Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye
e-posta berker.keskin@istanbul.edu.tr
orcid 0000-0001-8599-286X
doi 10.54316/dilarastirmalari.1774366

Atıf
Citation
Keskin, Berker (2026). *Eski Türkçe Metinlerde Eşlik Hâli Üzerine Bir İnceleme*. *Dil Araştırmaları,* 38: 53-62.

Başvuru
Submitted
30.08.2025

Revizyon
Revised
10.11.2025

Kabul
Accepted
16.02.2026

Çevrimiçi Yayın
Published Online
05.05.2026

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Eski Türkçe dönemi metinlerinde dâhil olduğu sözcüğe "beraberlik, birliktelik ve eşlik" anlamları veren birleşik bir ek kullanılmıştır. Bu yapıyı eşlik hâli eki şeklinde adlandırmak mümkündür. Orhun ve Yenisey yazıtlarında yalnızca üç örneği bulunmaktadır. Manihaist çevreye ait Eski Uygur Türkçesi metinlerinde daha sık kullanılmış ancak sonrasında ortadan kaybolmuştur. Ekin yazıtlarda *+lXgU,* Manihaist içerikli metinlerde ise *+lUgUn* biçimi tespit edilmiştir. Bu çalışma, eşlik hâli ekinin Eski Türkçe metinlerdeki varlığı, yapısı ve işlevlerine dair hazırlanmıştır. Öncelikle araştırmacıların konuya dair açıklama ve yorumlarına yer verilmiştir. Ardından ekin bulunduğu cümleler değerlendirilmiş, oluşum süreci üzerinde durularak hangi eklerin bir arada kullanılmasıyla meydana geldiği ele alınmıştır. Çalışmada son olarak cümlelerden hareketle ekin işlevleri tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun Türkçesi, Eski Uygurca, eşlik, komitatif.

ABSTRACT

In Old Turkish texts, a compound suffix was used to express the concepts of "togetherness," "unity," and "accompaniment" in the words to which it was attached. This structure can be classified as the comitative case marker. Only three sentence examples exist in the Orkhun and Yenisei inscriptions. It was also used in the texts of Manichaean Old Uyghur but later disappeared. The suffix appeared as *+lXgU* in the inscriptions and as *+lUgUn* in the Manichaean texts. This study discusses the presence, structure, and functions of the suffix in Old Turkish texts. Explanations and comments by researchers on the subject are first presented. Subsequently, the sentences in which the suffix appears are analyzed, with a particular focus on its morphological formation

and the specific suffix combinations that constitute it. The functions of the suffix are then clarified with reference to the sentences investigated in this study.
Keywords: Old Turkish, Orkhun Turkish, Old Uyghur, accompaniment, Comitative case.

EXTENDED ABSTRACT

The earliest written Turkish texts date to the Old Turkish period. In this long period, beginning with inscriptions, the Turkish language appears to have been highly prolific in terms of word formation and inflection. An analysis of the texts reveals a large number of derivational and inflectional suffixes. This study investigates the comitative case suffix, which adds the concepts of "togetherness," "unity," and "accompaniment" to the words it attaches. This suffix was used to indicate with whom an action is performed. In other words, it identifies the entity accompanying the subject. This form is attested twice in the runiform Orkhun inscriptions and once in the Yenisei inscriptions. It was more widely used in Manichaean texts from the Old Uyghur period; however, its use ended in later periods. The comitative case, which was used as *+lXgU* in the inscriptions, combined with the instrumental case suffix *+(X)n* in the Old Uyghur period and finally transformed into *+lUgUn.*

In the runiform inscriptions, the suffix was used only in its basic function: *iniligü* "with my brother," *iki üč kišiligü* "with two or three people." However, in Manichaean Uyghur texts, it was also used to indicate the concepts of "hostility" or "opposition." The sentences containing the suffix show that it was also used to mean "against": *šimnulugun…sünüš-* "to fight against Ahriman," *yäklügün…sünüš-* "to fight against the devil." This becomes clear when considering the position of the word to which the suffix was attached and its function in the sentence. The use of a suffix whose primary meaning is "accompaniment" to express "hostility" can only be explained as a context-driven reinterpretation. Even in these cases, the suffix indicates a state of "togetherness." The secondary usage is quite limited; only 27% of the identified sentences utilized the suffix to mean "against." The rate of use of the suffix with its basic function was found to be 73%.

The suffix is usually added to nouns such as *ini* "younger brother," *kiši* "person, human," *täŋri* "God," and *tüzün* "noble, royal." However, there are also instances where it is used with the words *ögrünčü* "joy, happiness," *söz* "word, statement," and *üzüt* "soul, spirit."

In the introduction of this study, the suffix is briefly introduced together with previous analyses conducted by other scholars. Although this is a rarely used case suffix, its function has almost always been known. The problem lies in its formation, which constitutes the starting point of this study.

In the first section, sentences containing the comitative case are provided and translated into modern Turkish. Although the sentences are generally clear and understandable, the last three examples lack a clear structure. Nevertheless, they are included in this study because it is possible that they might contain the suffix of interest. In the second section, the structure and function of the suffix are analyzed. It is explained that the equivalent of the suffix in modern Turkish is the instrumental case suffix *+(y)lA,* which is sometimes used with the postpositions *beraber* "together" or *birlikte* "jointly." The similarities and differences between the suffix and the instrumental case are discussed, emphasizing that the suffix indicates the person accompanying the agent of the action, thus answering the question "together with whom?" This study proposes that the suffix consists of the adjective-forming suffix *+lXg,* and the collective suffix *+(A)gU.* While it was used as *+lXgU* in the inscriptions, *+(X)n* was included later as well, and ultimately it transformed into *+lUgUn* after phonological processes such as regressive assimilation and consonant degemination. The suffix seems to have disappeared after the Old Uyghur period, as the use of the postposition *birlä* "with" became more widespread and finally replaced it.

0. Giriş

Türk dilinin yazılı olarak ortaya çıktığı Eski Türkçe dönemine ait metinler; dilin yapısal-ses bilgisel zenginliğini, söz dizimsel esnekliğini, anlam derinliğini, kültürel ve kavramsal zenginliğini yansıtması bakımından oldukça niteliklidir. Runik harfli ilk yazıtlardan *Kutadgu Bilig*'e, *Dîvânü Lûgâti't-Türk*'e kadar gelen bu uzun devrede Türkçe, birbirinden farklı kültürlerle temas etmiş ve söz varlığı buna bağlı olarak değişim göstermiştir. Metinler incelendiğinde Türkçenin bu dönemde sahip olduğu yapım ve çekim eklerinin esnek ve üretken bir sistem oluşturduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmının varlığı çeşitli dönemlerle sınırlı kalmış, önemli bir kısmı ise birtakım değişkelerle günümüze kadar gelmiştir. Çalışmamızın konusu; Orhun ve Yenisey yazıtları ile Eski Uygur Türkçesi döneminin belirli metinlerinde kullanılan ve dâhil olduğu sözcüğe "birliktelik, beraberlik" anlamı katan eşlik hâli ekidir. Bu ek, yazıtlarda *+lXgU* biçiminde görülürken Eski Uygur Türkçesinin Manihaist içerikli metinlerinde *+lUgUn* biçimindedir. Moğolcada *+luga/+lüge* olarak bulunur (Poppe 1974: 155). Araştırmacıların XX. yüzyılın başından itibaren bunun oluşum ve işlevlerine dair yaptığı değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir.

Albert von Le Coq (1911: 8, 29) *Huastuanift* yayımında *süzinlügün* (= *sözinlügün*) sözcüğünün *süz-* "süzmek, arındırmak" eyleminden türetilen **süzinlük* biçimine vasıta hâli eki gelerek oluştuğunu bildirmiş, bunu da "saflığıyla, duruluğuyla" şeklinde anlamlandırmıştır. Ayrıca *ş(i)mnulugun* için "Šmnutum (iblislik)", *yäklärlügün* için "Dämonentum (şeytanlık)" ve *suin* (= *sön*) *yäklügün* ibaresi için "mit der Sünde und mit dem Dämonentum (günah ve şeytanlıkla birlikte)" çevirisi yapmıştır (Le Coq 1911: 8). Le Coq'un *süzinlügün* için yazdığı not ve diğer *+lUgUn* ekli sözcükleri anlamlandırma biçiminden hareketle ilgili birleşiği *+lXk* isimden isim yapım eki ve *+(X)n* vasıta hâli ekinin birleşmesi yoluyla açıkladığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

Willi Bang (1923: 170-171), ilgili eki *komitatif* şeklinde tanımlayan ilk araştırmacıdır. Burada soyut isim yapan *+lXk* ekinden söz edilemeyeceğini, bunun *+lXg* sıfat yapım eki ve *+(X)n* vasıta hâli ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir (Bununla birlikte araştırmacı, *sözinlügün, şimnulugun* ve *yäklärlügün* hakkında yazdığı notta ekin oluşumuna dair düşüncelerini *küçlügün* "'güçlü ile' ancak Bang'a göre 'güç ile'" üzerinden şekillendirmiş ve *Huastuanift*'teki örnekler dışında bazı Budist metinlerle DLT'den de örnekler getirmiştir, bk. Bang 1923: 170-171).

Talat Tekin, 1968 yılında yayımlanan *A Grammar of Orkhon Turkic* adlı eserinde *Comitative* [= eşlik, birliktelik] başlığı altında eki, *-lïγu/-ligü* şeklinde açıklamış ve bunun "Kiminle birlikte?" sorusuna cevap verdiğini belirtmiştir (Tekin 1968: 137-138).

Annemarie von Gabain (1974: 176), *Alttürkische Grammatik*'in genişletilmiş üçüncü baskısında *Huastuanift*'ten *sözinlügün* "sözü üzerine" sözcüğünü örnekleyerek ekin oluşumunu *+lıġ+ın* biçimine dayandırmış, "çok nadir olarak da, *+lıgı, +lıġu* eki bulunur" diyerek yazıtlardan *iniligü, iki üç kişiligü* gibi tanıklıklar getirmiştir.

Tekin (2013), "The Comitative Case in Orkhon Turkic" başlıklı bir diğer çalışmasında ise eki geniş bir biçimde ele almıştır. Öncelikle yazıtlarda ilgili ekin bulunduğu cümlelere dair çeşitli okuma önerilerine yer vermiş, yazıtlar ve Eski Uygur metinlerinden örnekleri sıralamıştır. Tekin'e (2013: 232) göre ek, her zaman yuvarlak ünlülerle ortaya çıktığı için bağımsız bir biçimbirimdir, sıfat yapan *-lïγ/-lig* ile vasıta hâli ekinin birleşimiyle açıklanması mümkün değildir; Manihaist Uygur metinlerindeki *-luγun/-lügün* eşlik hâli eki de Orhun Türkçesi metinlerinde görülen *-lïγu/-ligü* ekine *+(X)n* vasıta hâli ekinin eklenmesiyle meydana gelen daha ileri bir gelişmeyi temsil eder.

Şinasi Tekin (2001: 241-242), *+lAyIn* ekinin *+lUgUn*'a dayandığını, bunun *sözinlügün* "sözlerine göre" örneğinde tam bir çekim eki muamelesi gördüğünü ve "göre, birlikte; olarak" anlamına geldiğini belirtmiştir.

Marcel Erdal (2004: 180), *+lXgU* ekinin nadir ve eski olduğunu, zamirlerle tanıklanmadığını belirtmiştir. Araştırmacı, Moğolca biçim ile Türkçe *+lXg* ekini ilişkilendirmenin mümkün olabileceğini ancak bu durumda *+lXg* ve *+lXgU* eklerinin kökeninin ortak olma olasılığının göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira bunların anlamı çok da farklı değildir ve bu iki ek arasındaki ayrışma, *+lXg* ekinin sözcük türetmede uzmanlaşması yoluyla meydana gelmiş olabilir (Erdal 2004: 180-181). Bu nadir durumun "(birlikte) ile" anlamının yanı sıra "karşılıklılık" da içerdiğini belirten Erdal (2004: 380), bunun ayrıca sözcük başında asla görünmeyen /l/ ile başlamasından hareketle (bazı hâl ekleri için önerildiği gibi) bir edattan gelişmiş olamayacağını düşünmektedir (Erdal 2004: 186).

Kemal Eraslan (2012: 100) *+lıġu / +ligü* ekinin vasıta hâli eki *+(X)n* ile genişlemiş şekli olan *+luġun / +lügün* ekinin "zarf mahiyetinde teşkiller" yaptığını ifade etmiştir.

Larry Clark (2013: 94-95), Eski Uygurca Manihaist metinleri ele aldığı çalışmasının ikinci cildinde ek hakkında kapsamlı bir değerlendirme notu yazmıştır. İleri sürülen diğer görüşlerden farklı olarak unsurun bir hâl eki olmadığını zira eklendiği sözcük ile cümledeki diğer öğeler arasında yeni bir dilbilgisel ilişki oluşturmadığını belirtir. Bununla birlikte bir enklitik de değildir, çünkü biçim ve kullanımındaki bazı farklılıklara rağmen bağımsız bir kökene sahip olduğu -en azından net olarak- gösterilemez. Ona göre bu, eklendiği sözcüklerin belirttiği kişileri "tek bir varlığa aitmiş gibi" göstererek niceleyen, belirsiz karakterde bir yapım ekidir. (Clark 2013: 94). Araştırmacı ayrıca yazıtlarda ekin çeviriyazısının *+lXgU* biçiminde gösterildiğini, oysa $L^2G^2\ddot{W}$ imlasından hareketle yazılmayan ünlünün /ü/ biçiminde yorumlanabileceğini öne sürmüştür (Clark 2013: 94).

1. *+lXgU ~ +lUgUn* Ekli Cümleler

Ek, tarihî metinlerde sınırlı bir görünüme sahiptir ve bilinen örnekler (i-viii), ilk olarak Tekin (2013: 229-232) tarafından listelenmiştir. Tekin'in listesinde yer

alanlarla birlikte tespit edilebilen diğer tüm cümleler buraya dâhil edilmiş, ardından eklendiği sözcüğe ne gibi anlamlar verdiği üzerinde durulmuştur.[1] Buna göre ek, Orhun yazıtlarında (Bilge Kağan Yazıtı) iki; Yenisey yazıtlarında ise yalnızca bir kez tanıklanmıştır. Manihaist içerikli metinlerde ekin daima *+(X)n* vasıta hâli ekiyle genişlemiş biçimi kullanılmıştır.

Örnekler, ekin yalnızca yalın hâldeki isimlere gelmediğini, çokluk ve iyelik ekli sözcüklere de eklendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, ekin çekim özelliğine sahip olduğunu gösteren özelliklerden biridir. ix. cümlede ise kalınlık-incelik uyumuna tabi olmadan yazılmıştır.

İlgili ekin bulunduğu tespit edilen bir diğer cümle (bk. x), M III'te yer alır. Burada *ögrünçülügün* şeklinde geçen sözcüğün yapısını ortaya koymak için *ögrünçü* ve *ögrünçülüg* sözcüklerinin anlamı yol gösterici niteliktedir. Bunlardan ilki "sevinç, neşe, mutluluk" anlamlarına gelirken (HWAU: 527b) ikincisi "sevinçli, neşeli" anlamındadır (HWAU: 528a). İlgili cümlenin bağlamına dikkat edildiğinde *ögrünçülügün* ibaresinin "sevinçli/mutlu (kişi) ile" değil de "mutlulukla birlikte" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır (< *ögrünçü* "mutluluk" *+lügün* "eşlik hâli eki"). Eski Uygurca metinlerde "sevinçli, mutlu" karşılığında ise *ögrünçülügin* (HWAU: 528a) şeklinde başka bir yapının kullanıldığı belirtilmelidir. xi, xii ve xiii. cümleler ise eksiktir ve bağlamdan hareketle işlevi tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Yine de eşlik hâli ekini içermesi muhtemel olduğundan buraya dâhil edilmiştir. Tüm bunlardan hareketle eşlik hâli ekinin yalnızca canlı ve somut öğelerle kullanılmadığı, duygu bildiren adlar ve soyut kavramlarla birlikte kullanılabildiğini ifade edebiliriz.

i. *men ini**ligü** bunça başlayu kazganmasar Türk bodun ölteçi erti yok boltaçı erti* (BK D-33) "Ben, kardeşim ile birlikte böyle yönetip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı."

ii. *korıgu iki üç kişi**ligü** tezip bardı* (BK D-41) "Muhafızlar, iki üç kişi ile birlikte kaçıp gitti."

iii. *tört ini**ligü** ertimiz* (E 28-8) "Dört kardeşim ile birlikte idik."

iv. *hormuzta t(ä)ŋri beş t(ä)ŋri birlä kam(a)g t(ä)ŋrilär sözin**lüg(ü)n** yäkkä süŋüşgäli k[äl]ti inti* (Huast.$_{1-4}$)[2] "İlk insan ile beş tanrı, bütün tanrıların sözüyle birlikte (o söze dayanarak) şeytana karşı savaşmak için geldi, indi."

[1] Cümlelerin transkripsiyonlu biçimleri, ilgili kaynaklar kullanılarak burada gösterilmiş olup Türkiye Türkçesine aktarımları makale yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

[2] Burada *hormuzta t(ä)ŋri* ile kastedilen "Işığın Babası" olarak bilinen Tanrılar Kralı değil bilakis onun yarattığı ilk insandır (bk. HWAU: 281b). Çünkü Manihaist inanışa göre Işığın Babası, şeytanlarla olan savaşa bizzat katılmaz. Bu savaşa kumandanlık ederek yarattığı tanrılar ile diğer tanrısal unsurları Karanlık Âlem'e gönderir. Eski Uygurca cümlede yer alan *beş t(ä)ŋri* ifadesi de beş ışık unsuruna karşılık gelmekte olup bunlar rüzgâr, nur, su, ateş ve temiz havadır (bk. Alıcı 2018: 269-270). Metnin ilerleyen bölümlerinde de bunların Eski Uygurca karşılıkları yer alır (bk. Huast.$_{70-80}$).

v. *anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu**lugun** beş türlüg yäklär**lügün** sünüşdi* (Huast.$_{4-5}$)[3] "(Onlar), günahkâr Ehrimen'e karşı, beş türlü şeytana karşı savaştı."

vi. *hormuzta t(ä)ŋri oglan[ı] beş t(ä)ŋri biznin üzüt(ü)müz sön [yä]k**lügün** sünüşüp balıg başl(ı)g boltı* (Huast.$_{7-10}$) "İlk insanın evladı (olan) beş tanrı ve bizim ruhlarımız ezelde şeytana karşı savaşıp yaralandı."

vii. *üçünç ymä beş t(ä)ŋrikä horm(u)zta t(ä)ŋri oglanıŋa bir tıntura t(ä)ŋri ikinti yel t(ä)ŋri üçünç y(a)ruk t(ä)ŋri törtünç suv t(ä)ŋri beşinç ot t(ä)ŋri sön yäk**lügün** sünüşüp bal(ı)kdukın k(a)raka kat(ı)ltukın üçün t(ä)ŋri yeriŋärü baru umatın bu yerdä ärür* (Huast.$_{70-80}$) "Üçüncü olarak yine beş tanrıya, yani ilk insanın evlatlarına karşı (işlenen günahlar hakkındadır). Bunların birincisi Hava Tanrısı, ikincisi Rüzgâr Tanrısı, üçüncüsü Işık Tanrısı, dördüncüsü Su Tanrısı ve beşincisi de Ateş Tanrısıdır. Onlar ezelde şeytana karşı savaşıp yaralandıkları ve karanlığa karıştıkları için Işık Ülkesi'ne varamadan bu yerde kaldılar."

viii. *ötrü antag nom kutı t(ä)ŋri üç t(ä)ŋrilär**lügün** kim k(ä)ntü ärür kertü türlüg y(a)rlıkamak ol üzütgärü kälir* (M III: 31) "Daha sonra, böylece, dinin majestesi (aslında) kendisi olan üç tanrıyla birlikte gerçeği çeşitli biçimlerde söylemek için o ruha doğru gelir."

ix. *ymä iki kutlug il[ig]lär kam(a)g tigitlärin kunçuyl[arın] tüzünlärin**lugun** ürkä [bir] ikinti birlä ulug ögrünç[ün] adas(ı)z(ı)n mängin ärmäkläri b[oltı]* (DreiPrinz$_{117-121}$) "Ve iki kutlu hükümdar, bütün prensleri, prensesleri ve asilleriyle birlikte uzun zaman, büyük bir mutlulukla sıkıntı çekmeden sevinç içinde yaşadılar."

x. *////////////// [t(ä)n]gri küçin ögrünçü**lügün** t(ä)ŋri yeriŋärü ıdur* (M III: 17) "[…] tanrının gücünü mutlulukla birlikte Işık Ülkesi'ne gönderir."

xi. *... ... köŋülün üzüt**lügün** ... ...* (KaraÖlm.M$_{073}$) "…gönül ile ruhla birlikte…"

xii. *... ... ... üzüt**lüg(ü)n** ätöz[lügün] ...* (KaraÖlm.M$_{086}$) "…ruhla birlikte, bedenle birlikte…"

xiii. *... ... äşidmäsär ymä ögrünçü**lügün*** (KaraayakM$_{2067}$) "…işitmezse de yine mutlulukla birlikte…"

2. Ekin Yapı ve İşlevleri

Eşlik hâli eki, temel olarak bir eylemin bir başkasıyla birlikte yapıldığını ifade eder. Dâhil olduğu isme "beraberlik, birlikte olmak, eşlik etme" anlamı katarak yüklemin işaret ettiği eylemi gerçekleştiren ikincil fail(ler) hakkında bilgi verir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesindeki karşılığı *+(y)lA* vasıta hâli ekidir. İşlevleri arasında adı eyleme "birliktelik, beraberlik" ilişkisiyle bağlamak vardır ve bazı

[3] Burada ise *ş(i)mnu,* Manihaist inanışta "Karanlığın Prensi" olarak nitelendirilen (Alıcı 2018: 260) ve Karanlık Âlem'in yöneticisi olarak düşünülen Ehrimen'in kendisidir.

durumlarda bunu pekiştirmek için kendisinden sonra *beraber* veya *birlikte* edatı almaktadır (Korkmaz 2014: 323-324).

Ek, vasıta hâli eki ile benzer görünse de aslında farklı işlevleri temsil etmektedir. Vasıta hâli, eylemin gerçekleşmesini sağlayan aracı bildirerek "Ne ile?" sorusunun cevabını verir. Dolayısıyla nesne veya araçlara eklenir. Eşlik hâli ise eyleme eşlik eden kişiyi bildirerek "Kiminle?" sorusunun cevabını verir. Bu ek, genellikle insan ve diğer canlı varlıklara eklenir.

Birleşik bir çekim eki olan Eski Türkçe *+lUgUn*'un yapısına dair araştırmacıların ortaya koyduğu görüşler yukarıda belirtilmişti. Ekin sonundaki *+(X)n* unsurunun vasıta hâli eki olduğu, bununla meydana gelen genişleme ve kalıplaşmanın Eski Uygur Türkçesi döneminde gerçekleştiği ortadadır. Geriye kalanlar ise üzerine en çok fikir yürütülen kısımlardır.

Eşlik hâli ekinin *+lXg* ve *+(X)n*'nin kalıplaşmasıyla meydana gelmediğinin en büyük kanıtı, yazıtlar döneminde bunun *+lXgU* biçiminde karşımıza çıkmış olmasıdır. Bununla birlikte ilki, daima dar yuvarlak ünlülere sahipken ikincisinde vasıta hâli ekinin yardımcı ünlüsü "büyük oranda" düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabi olmaktadır. Tüm bunlara ek olarak aralarında işlev bakımından da farklılıklar bulunmaktadır. *+lXg+(X)n* ve onun zıddı *+sXz+(X)n* ekli sözcükler zarftır: *ädgülügin asıglıgın aḍruk aḍruk d(a)r(a)nıların öŋin öŋin ötündüŋüzlär* (AY VII$_{329-331}$) "…iyilikle, faydalı olacak şekilde başka başka *dharani*leri arz ettiniz." *igsizin adasızın turalım ymä köŋülümüz kögüzümüz turkaru busuşsuzun kadgusuzun turzun* "Hastalıksız olarak tehlikesiz bir biçimde kalalım, yine gönlümüz daima kedersiz, tasasız bir biçimde kalsın." (ÖzerturalM$_{253-256}$) Eşlik hâli eki ise eklendiği sözcüklerin cümlede ancak zarf tümleci olarak görev almasını sağlar, doğrudan hâl zarfı yapmaz. Kaldı ki *+lXg+(X)n* şeklinde bir yapı gerçekten var mı yoksa ilgili örnekler yalnızca *+lXg* ekiyle genişletilmiş gövdelere eklenen *+(X)n* ekinden mi ibaret, bu ayrı bir çalışma konusudur.

Ekin ilk unsuru, ilk bakışta bağlama ve birliktelik göreviyle (Eraslan 2012: 99) yazıtlardan beri kullanılan *+lI* eki gibi görünebilir ancak bu ek, diğer tarihî Türk yazı dillerinde olduğu gibi Eski Uygur döneminde de düz ünlülüdür ve tek bir sözcük yerine daima birden fazla sözcüğe eklenmektedir (*toruk buka**lı** semiz buka**lı*** "zayıf boğa ve iri boğa", *ög**li** kaŋ**lı*** "anne ve baba", *ini**li** eçi**li*** "küçük erkek kardeş ve ağabey", *ädgü**li** ayıg**lı*** "iyi ve kötü" vb.). Dolayısıyla bundan farklı olmak durumundadır.

Bize göre ek, *+lXg* ve *+(A)gU* isimden isim yapım ekleriyle *+(X)n* vasıta hâli ekinin birleşimiyle meydana gelmiştir. Yazıtlar döneminde *+lXgU* biçimindeki ek, gerileyici benzeşmeyle birlikte *+lUgU* hâlini almış ve özellikle Eski Uygur Türkçesi döneminde müstakil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Birleşikteki bir diğer ses olayı da ünsüz tekleşmesidir: *+lXg +(A)gU > +lUgU*. Aynı ünsüz harfin art arda gelmesiyle birinin düşmesi şeklinde açıklanabilecek bu olaya Orhun Türkçesinden itibaren sıklıkla rastlanmaktadır (*elig* "hükümdar" < **el+lig; ulug*

"ulu, yüce < **ul+lug; balıka* "şehre" < *balık+ka* vb.).[4] Eski Uygur döneminde en fazla görülen ünsüz tekleşmesinin de GG/KK ünsüz grubunda meydana geldiği belirtilmelidir: *tägäli* < *täg-gäli; tugay* < *tug-gay* vb. (Ağca 2021: 117-118).

Temel işlevi sıfat yapmak olan, "aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeyle donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten" (Eraslan 2012: 99) *+lXg* eki, birleşiğin ilk unsurunu oluşturur. Bunun aidiyet, mensubiyet veya bağlılık bildirmesi; anlam açısından da her iki şekil arasında bir bağ kurma imkânı sağlamaktadır. İkinci unsur olan *+(A)gU* ekinin temel işlevi ise topluluk isimleri yapmaktır. İsim ve sıfatlardaki tek üretken topluluk yapım yoludur; sayı sözcüklerinde, topluluğu ifade eden sıfatlarda ve sözlükbirimlerde kullanılır (Erdal 1991: 93). Bu açıdan *+lUgUn*'un eklendiği sözcüğe "birlikte, eşliğinde, topluluk hâlinde" anlamlarını vermesinin sebeplerinden biri bünyesindeki *+(A)gU* eki gibi görünmektedir.

Sonuç olarak ek, *+lXg* ile başlamakta ve benzer özelliklere sahip olan *+(A)gU* ile birlikte anlam pekiştirilmiş olmaktadır. Uygur döneminde *+(X)n* vasıta hâli ekinin dâhil edilmesi, bu dönemde ekin işlevinin daha belirgin hâle getirilmek istenmesiyle açıklanabilir.

+lUgUn ekinin temel işlevi; eşlik, birliktelik, beraberlik bildirmektir. Bir varlığın bir başka varlıkla birlikte olduğunu, onunla beraber hareket ettiğini ifade eder. Mevcut örneklerin yaklaşık %73'ünde bu doğrultuda kullanılan ekin Türkiye Türkçesine aktarımı "ile birlikte" ya da "ile beraber" şeklinde düşünülebilir. Bununla birlikte bu eşlik ya da birliktelik, her zaman olumlu bir anlam taşımak zorunda da değildir. Yani ekin kendisi ilişkinin türünü belirtmez; işaret edilenler arasında mutlak bir uyum bulunması gerekli değildir. v, vi ve vii. cümledeki örneklerden hareketle bunun "-e karşı" anlamında kullanıldığı açıkça tespit edilmiştir. Dolayısıyla ekin bir diğer işlevi, bağlama ve eylemin kendisine bağlı olmak üzere "karşıtlık, hasımlık, zıtlık" bildirmektir. Böyle bir kullanım ise mevcut örneklerde yaklaşık %27 ile sınırlıdır.

Bir yandan "eşlik, birliktelik" diğer yandan "düşmanlık, hasımlık" bildirme, *+lUgUn*'un nötr yapısından kaynaklanmaktadır. Anlamsal işlevi, içinde bulunduğu cümleye göre değişse de ister olumlu ister olumsuz olsun, her koşulda bir "birlikteliği" temsil etmektedir.

3. Sonuç

İsimlere getirilen ve birliktelik, beraberlik bildiren eşlik hâli eki olarak Eski Türkçe döneminde ilk önce *+lXgU,* sonrasında ise bunun *+(X)n* ile genişletilmiş biçimi olan *+lUgUn* kullanılmıştır. Yazıtlardaki örneklerde ekin yalnızca temel işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Manihaist çevreye ait Eski Uygur metinlerinde ayrıca (bağlamla ilişkili) karşıtlık/hasımlık bildirme işlevinde

[4] *elig* ve *ulug* sözcüklerinin oluşumuna dair farklı açıklamalar da bulunmaktadır, bk. Clauson 1972: 136b; Kaçalin 2017: 614.

kullanıldığı tespit edilmiştir. Sınırlı bir kullanıma sahip olduğu için başkaca özellikleri varsa bile tespit etmek şimdilik mümkün değildir. Bunun daha geç döneme ait Eski Uygurca metinlerde tespit edilememesinin sebebi muhtemelen *birlä* "ile, birlikte" edatının onun yerini almış olmasından ileri gelir. Türkiye Türkçesinde de eşlik hâli için ayrı bir ek bulunmamaktadır, görevleri *+(y)lA* vasıta hâli ekine yüklenmiştir.

Ek, sıfat yapan *+lXg,* topluluk adı yapan *+(A)gU* yapım eklerinin birleşmesiyle oluşmuş ve sonrasında bu yapıya bir de *+(X)n* eklenmiştir. Aitlik/mensubiyet bildiren bir ek ile topluluk adı yapan ekin bir arada, pekiştirilerek kullanılmasıyla "ile, birlikte" anlamına gelen yeni bir yapı meydana getirilmiştir. Söz konusu yapı, köken bakımından birtakım yapım unsurlarının birleşip kalıplaşmasına dayanmakta; işlev bakımından ise çekimsel bir morfem niteliği taşımaktadır. Özellikle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *+lXg* almış isimlerden sonra *+(X)n* ekinin getirildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır (örneğin *ätözlügün, könüllügün, üzütlügün*). Böylesine benzer görünen yapılarda bağlamdan hareketle bunların eşlik hâlini mi yoksa yapım + vasıta hâli ekini mi temsil ettiği üzerinde durulmalı, eklerin işlevleri doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Bu sayede belki de eşlik hâli ekinin bulunduğu sözcük sayısı artmış olacaktır.

Kısaltmalar

AY VII:	bk. Çetin 2012.
BK:	*Bilge Kağan Yazıtı,* bk. Ercilasun 2016.
D:	Doğu
DreiPrinz:	bk. Geng, Klimkeit ve Laut 1989.
E 28:	*Altın-Köl I Yazıtı,* bk. Aydın 2015.
Huast.:	*Huastuanift,* bk. Özbay 2014.
HWAU:	*Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch,* bk. Wilkens, 2021.
KaraayakM:	bk. Karaayak 2024.
KaraÖlm.M:	bk. Karaayak ve Ölmez 2024.
M III:	*Manichaica III,* bk. Le Coq 1922.
ÖzerturalM:	bk. Özertural 2008.

Kaynakça

AĞCA, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi.* Ankara: TDK.

ALICI, Mehmet (2018). *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi.* İstanbul: Divan Kitap.

AYDIN, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları.* Konya: Kömen.

BANG, W(illi). (1923). "Manichaeische Laien-Beichtspiegel". *Le Muséon,* 36: 137-242.

CLARK, Larry (2013). *Uygur Manichaean Texts. Texts, Translations, Commentary. Vol. II: Liturgical Texts.* Corpus Fontium Manichaeorum. Series Turcica II. Turnhout: Brepols.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Clarendon.

ÇETİN, Engin (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin.* Adana: Karahan.

ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları.* İstanbul: Dergâh.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Vol. I.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic.* Leiden: Brill.

GABAIN, A(nnemarie) von (1974). *Alttürkische Grammatik.* 3. Auflage. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

GENG Shimin; KLIMKEIT, Hans-Joachim; LAUT, Jens Peter (1989). "Die Geschichte der drei Prinzen. Weitere neue manichäisch-türkische Fragmente aus Turfan". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,* 139: 328-345.

KAÇALİN, Mustafa S(inan) (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı.* Ankara: TDK.

KARAAYAK, Tümer (2024). *Eski Uygurca Manihaist Metin Parçaları Üzerine Bir İnceleme.* Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

KARAAYAK, Tümer; ÖLMEZ, Mehmet (2024). "Manihaist Dinî Toplulukların Düzenine İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar". *Selçuk Türkiyat,* 61: 165-190.

KORKMAZ, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi.* 4. bsk. Ankara: TDK.

LE COQ, A(lbert) von (1911). *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores, gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan).* (Abhandlungen der Königlich preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Cl. 1910, Anhang IV). Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

LE COQ, A(lbert) von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayïq.* (Abhandlungen der preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. 1922). Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

ÖZBAY, Betül (2014). *Huastuanift. Manihaist Uygurların Tövbe Duası.* Ankara: TDK.

ÖZERTURAL, Zekine (2008). *Der uigurische Manichäismus. Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq.* Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 74. Wiesbaden: Harrassowitz.

POPPE, Nicholas (1974). *Grammar of Written Mongolian.* 3rd Printing. Porta Linguarum Orientalium Neue Serie I. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

TEKİN, Şinasi (2001). *İştikakçının Köşesi. Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler.* İstanbul: Simurg.

TEKİN, Talat (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic.* Bloomington: Indiana University.

TEKİN, Talat (2013). "The Comitative Case in Orkhon Turkic". *Makaleler I: Altayistik* (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: TDK, 229-233. [İlk baskı: TEKİN, Talat (1990). "The Comitative Case in Orkhon Turkic". *Altaica Osloensia: Proceedings from the 32nd Meeting of the PIAC (Oslo, June 12–16, 1989)* (Edt. Bernt Brendemoen). Oslo: Universitetsforlaget, 355-359].

WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch.* Göttingen: Universitätsverlag.